Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Cultureel erfgoed onderwater: (naar) een gedeelde zorg

mei 2025

Inhoud

1 Inleiding 3

2 Wat staat er op het spel? 4

3 Wat doen we nu? 6
3.1 Spelers 6
3.2 De mens als verstoorder: ruimtelijke ingrepen 7
3.3 De mens als verstoorder: schatgraverij 9
3.4 De natuur als verstoorder 9
3.5 Erfgoed in internationale wateren 10

4 Wat kunnen we doen? 11

5 De toekomst: drie scenario's 13
Scenario 1: Een voortzetting van de huidige situatie 13
Scenario 2: Investeren op quick wins 13
Scenario 3: Investeren in duurzame oplossingen 14

Bronnen en verder lezen 15
Digitale bronnen 15
Literatuur 15

Bijlage 1 Taken van de RCE 16

1 Inleiding

Nederland heeft een bijzondere relatie tot het water. De ligging van ons land aan rivieren en de zee was en is bepalend voor waar en hoe we wonen, wat we eten en met wie we in contact staan en handel drijven. Het water vormt zowel een bedreiging als een mogelijkheid. Watersnoden én ontdekkingsreizen hebben zich genesteld in de collectieve verbeelding en vormen daarmee een onderdeel van de Nederlandse geschiedenis en identiteit. Duidelijk is dat het hier niet alleen een heroïsche strijd betreft maar ook een geschiedenis van rampspoed en (koloniale) onderdrukking.

De geschiedenis van Nederland en het water is zichtbaar in rijke resten die zich – vaak nog goed bewaard- op en in de bodem van zeeën, rivieren en meren bevinden. We spreken in dit verband van cultureel erfgoed onderwater. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de resten van door de zeespiegelstijging verdronken oude kampjes van jagers-verzamelaars, van boomstamboten waarmee in de prehistorie in het kustgebied over kreken en riviertjes werd gevaren, van grote vrachtschepen die het de Romeinen mogelijk maakte om de *limes* te bouwen, van kogges die doorslaggevend waren voor de opbouw van de Hanze, van fluitschepen die de handel op de Oost mogelijk maakten, van dorpen die bij dijkdoorbraken zijn verzwolgen door de zee, van schepen met kostbare lading zoals de Lutine (1799), van onderzeeërs uit de Eerste Wereldoorlog en van vliegtuigen uit de Tweede Wereldoorlog. Het gaat om tienduizenden objecten in Nederlandse wateren en minstens zo'n 1600 Nederlandse scheepswrakken in het buitenland. Hiervan is slechts een klein deel onderzocht. Ze vormen een vrijwel onuitputtelijke bron van kennis over het verleden en daarmee over de oorsprong en ontwikkeling van verschijnselen die ons nú bezig houden. Denk aan migratie en globalisering, handel en conflict of industrialisatie en klimaatverandering.

Het grootste deel van dit cultureel erfgoed onderwater ligt echter verborgen onder soms dikke lagen sediment. Hier geldt: onbekend maakt onbemind. Het risico ligt daarmee op de loer dat vindplaatsen en vondsten ongezien verloren gaan. Dit gevaar is nu groter dan ooit omdat de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland zich steeds meer op de waterbodem afspeelt en klimaatverandering natuurlijke erosieve processen versterkt. De gewijzigde motie Beckerman 2023 (*Kamerstukken II* 2023/24, 31511 nr. 64) en de motie Beckerman, Mohandis & Krul 2024 (*Kamerstukken II* 2024/25, 32156, nr. 136) geven hieraan uitdrukking. In deze nota worden de voors en tegens besproken van 'een reddingsplan voor de maritieme

Afb. 1: Scheepswrak op Terschelling dat door de verandering van erosie en stroming op het strand vrij is komen te liggen

archeologie', zoals bepleit in de moties. Wat staat er in de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater op het spel? Wat doen we nu? Wat zouden we kunnen doen? Wat kost dat? Wie moet dat doen? De antwoorden op deze vragen komen hieronder in afzonderlijke paragrafen aan bod. Op basis van uiteenlopende antwoorden op de beide laatste vragen worden drie toekomstscenario's geschetst. De toekomst van het cultureel erfgoed onderwater zal voor een belangrijk deel worden bepaald door een verruiming van financiële middelen en de uitbouw van kennis, kunde en capaciteit, maar vooral door de versterking van samenwerking: cultureel erfgoed onderwater is een gedeelde zorg.

2 Wat staat er op het spel?

In Museum Kaap Skil op Texel wordt een bijzondere collectie tentoongesteld van vondsten uit een scheepswrak in de Waddenzee. Het wrak staat bekend onder verschillende namen: Palmhoutwrak, wrak van de jurk, of meer prozaïsch, wrak BZN 17. De laatste naam – BZN staat voor Burgzand Noord – verwijst naar de vindplaats en daarmee indirect naar de historische plek waar het schip verging: de oude Rede van Texel. Hier verzamelden zich lange tijd de schepen die vanuit de Nederlanden deelnamen aan de internationale handelsvaart en aan militaire expedities. De BZN 17 is een relatief intact schip dat in de zeventiende eeuw in Nederland is gebouwd en dat op het moment dat het verging juist was teruggekeerd van een handelsreis naar het Middellandse Zeegebied. Het vervoerde grote hoeveelheden luxegoederen, zoals kleding - waaronder de beroemde jurk uit de documentaire *De jurk en het scheepswrak*, tapijten, aardewerk, boeken, medische instrumenten, mastiek, anijs en palmhout. Het wrak is daarmee van groot belang voor de studie van de Nederlandse scheepsbouw en de lading voor de studie van de handel met de landen rond de Middellandse zee.

De BZN 17 is echter maar één voorbeeld uit vele dat tot de wetenschappelijke én publieke verbeelding spreekt. Voor het kust- en rivierengebied tussen Schelde en Eems komen de volgende voorbeelden in gedachten. In de Zeeuwse delta worden al sinds de zeventiende eeuw altaren opgevist die gewijd zijn aan de inheemse godin Nehalennia. Handelaren uit de Romeinse tijd bedankten haar voor een veilige overtocht over de Noordzee. In de Maas bij Dreumel werden in de afgelopen twintig jaar bij zand- en grindwinning zo'n twintig wrakken gevonden, in allerlei soorten en maten en uit de Romeinse tijd tot de late middeleeuwen. Ook werden de resten van een Romeinse brug aangetroffen zoals we die ook kennen uit Cuijk en Maastricht. Het Nederlandse deel van de Rijn vormt een groot scheepskerkhof als het gaat om vrachtschepen die de logistiek van de Romeinse rijksgrens (werelderfgoed *Limes*) verzorgden. Een indrukwekkend voorbeeld ervan is voor iedereen te zien in Cultureel Centrum Castellum Hoge Woerd in Utrecht. In de Utrechtse Vecht en het IJ zijn vier boomstamboten gevonden waarmee laatprehistorische bewoners zich verplaatsten door onafzienbare veengebieden en kustvlakten. In 2015 werd in de IJssel bij Kampen op spectaculaire wijze een kogge uit de Hanzetijd geborgen. Intussen is duidelijk

Afb. 2 Tijdens de veldschool georganiseerd door de RCE werken studenten mee aan de opgraving van een waterschip (wrak ZO31) uit het eerste kwart van de zestiende eeuw in de polder in het voormalige Zuiderzeegebied vlak bij Zeewolde.

dat deze niet ver van de vindplaats getoond gaat worden aan het publiek. Vele honderden wrakken uit de middeleeuwen tot en met de 19de eeuw liggen in de (voormalige) Zuiderzee en Waddenzee, de BZN 17 is er maar een voorbeeld van. Het gaat om schepen in allerlei soorten en maten, van vissersscheepjes, turfvaarders en vuilnisscheepjes tot zwaar beladen handelsvaarders en goed bewapende oorlogsschepen (afb. 2). Het betreft waarschijnlijk het meest omvangrijke scheepskerkhof ter wereld. In het IJsselmeer en de Dollard liggen, net zoals in de Zeeuwse delta, dorpen die vernietigd zijn bij dijkdoorbraken. Als we afscheid nemen van het Nederlandse rivieren- en kustgebied en ons oriënteren op de Noordzee dan denken we aan de vondst van een schedelfragment van een Neanderthaler (Krijn), van speerpunten uit de steentijd die niet alleen van dierlijk maar ook van menselijk botmateriaal zijn gemaakt, van het 'boegbeeld Barry', een mannenbuste die gediend heeft als decoratief element op een zeventiende-eeuws schip, en van tientallen wrakken van schepen, vliegtuigen en onderzeeërs uit de beide wereldoorlogen. Tot slot, ook buiten de Nederlandse wateren liggen wrakken die voor Nederland van belang zijn: 'Republikeinse' en Nederlandse Marine- en Admiraliteitsschepen en de schepen van de VOC en WIC. Daarbij mogen de vele vliegtuigwrakken niet worden vergeten. Vaak betreft het hier eigendom van de Staat.

Het beheer en onderzoek van cultureel erfgoed onderwater is, zoals in landarcheologie, belegd bij wetenschappelijke instellingen, overheden, waaronder de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en private gecertificeerde partijen. Het opgravingsverbod is hier al van oudsher leidend want de omgang met archeologische resten vraagt om een wetenschappelijke aanpak. Het moet worden beschermd tegen onoordeelkundig handelen. Daarbij moet echter niet worden vergeten dat het onderzoek en de instandhouding van archeologisch erfgoed een maatschappelijk opdracht betreft en dat iedereen die zich daarvoor inzet zich op actieve wijze moet verhouden tot de samenleving. Succes is daarbij niet alleen gestoeld op het op een aansprekende wijze tonen van resten en vondsten, het vertellen van interessante, onderbouwde verhalen en instandhouding in situ maar ook op een collectieve beantwoording van de vraag: wat is van waarde? Het antwoord op deze vraag is niet alleen aan professionals maar zeker ook aan het publiek, in al zijn veelvormigheid. Het zal nooit eenduidig of in beton gegoten zijn, maar een onderwerp van voortdurend gesprek tussen alle betrokkenen. 'Onbekend en onbemind' maakt daarbij als vanzelf plaats voor 'weten en waarderen'. Daarvoor is het wel van belang dat er een feitelijk beeld bestaat van wat het cultureel erfgoed onderwater omvat, waar het ligt, in welke conditie het verkeert en welke publieke, wetenschappelijke en museale potentie het heeft. De RCE ziet het in dit verband als zijn taak om het cultureel erfgoed onderwater in kaart te brengen waarvan met reden gesteld kan worden dat het van (inter)nationaal belang is. Daarbij speelt niet alleen de wetenschappelijke waarde een rol, maar ook (staats)eigendom en geografische, chronologische en thematische representativiteit. Speciale aandacht geldt de objecten van collectieve herinnering en herdenking. In dit rapport wordt ook ingegaan op de rol van andere overheden.

3 Wat doen we nu?

Hierboven kwam het Palmhoutwrak (BZN 17) al aan de orde. Intussen is duidelijk dat de vondsten zoals tentoongesteld in Museum Kaap Skil een paar jaar geleden illegaal geborgen zijn. Ze zijn vanwege het bijzondere karakter op kosten van de overheid geconserveerd. De aandacht die de vondsten teweeg brachten, heeft een publieke en politieke discussie aangezwengeld over de grote rijkdom van het cultureel erfgoed onderwater, de vele bedreigingen waaraan het bloot staat én de wijze waarop er in Nederland mee wordt omgegaan. Hoe konden deze rijke vondsten zomaar door schatzoekers worden geborgen? Waarom deed de overheid dat niet? Hoe zat het met de handhaving? Ligt er ter plekke nog meer en moet dat niet opgegraven worden? Zo ja, is daar wel voldoende geld en capaciteit voor en wie moet dat dan doen? Allemaal vragen die ook bij andere vondsten onderwater in meer of mindere mate spelen. De discussie over de BZN 17 verbreedde zich daarom in korte tijd van de vraag naar de toekomst van het wrak van de jurk (zie rapport: '*BZN17 op koers. Perspectieven voor onderzoek en behoud van de BZN17 – 'het Palmhoutwrak*') naar de vraag of de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater op orde is. Nee, zo suggereert bovengenoemde motie. Maar hoe terecht is dat? Hieronder een beeld van de situatie nu.

3.1 Spelers

Voor een goed begrip van de hedendaagse zorg voor het cultureel erfgoed onderwater is het belangrijk om eerst de belangrijkste spelers kort te introduceren:

1. Zoals in veel andere domeinen zijn *gemeenten* een hoofdrolspeler, als eerstverantwoordelijke om (ruimtelijk) beleid te voeren dat de instandhouding van erfgoed, ook onderwater, bevordert, in een uitwerking van de verplichtingen zoals genoemd in de Erfgoedwet en Omgevingswet. Toezicht en handhaving, in samenwerking met de Inspectie voor Overheidsinformatie en Erfgoed (IOE), valt hier ook onder. Tot voor kort was dit echter helemaal niet vanzelfsprekend omdat voetstoots, en niet zonder historische redenen, werd aangenomen dat het beheer, behoud en onderzoek van het cultureel erfgoed onderwater bij het rijk (i.e. de RCE) lag. Daarom heeft het ministerie van OCW jarenlang geïnvesteerd in de ontwikkeling van beleid en uitvoering door gemeenten op het vlak van de archeologie onderwater. Bij te weinig gemeenten is relevante kennis en kunde aanwezig. Feitelijk is deze inspanning nog onvoltooid en daarmee ook onderwerp van deze nota. Een goede zorg voor het cultureel erfgoed onderwater kan echter alleen maar goed vorm krijgen als bekende en onbekende (verwachte) archeologische waarden onderwater figuurlijk en – vooral - letterlijk op de kaart staan bij alle overheden. Goede voorbeelden daarvan zijn de gemeente Texel en Rotterdam die de afgelopen jaren archeologiebeleid voor waterbodems in hun omgevingsplannen hebben opgenomen.
2. Tegelijkertijd is in de afgelopen jaren duidelijk geworden dat de zorg voor de archeologie onderwater in de praktijk een andere verantwoordelijkheidsverdeling kent tussen gemeenten enerzijds en rijk anderzijds in vergelijking met de situatie op het land. Voor landbodems is de decentralisatie van de archeologische erfgoedzorg en de introductie van het verstoorder betaalt-principe als vanzelfsprekend verlopen. Dat geldt echter voor waterbodems niet of maar zeer gedeeltelijk om redenen die hieronder nog worden benoemd. Hoewel het streven is om gemeenten (en provincies) 'beter in positie' te brengen is de *RCE* sinds 2022 structureel qua capaciteit en budget versterkt om het beheer en behoud van cultureel erfgoed onderwater nader vorm en invulling te geven: feitelijk is hiermee een goed functionerende kernvoorziening aanwezig. Het takenpakket van de RCE is omvangrijk en veelzijdig (zie bijlage 1): advisering van rijkspartners; digitale informatievoorziening; kennisvorming en -deling; beheer van cultureel erfgoed onderwater in rijkswateren en van rijksmonumenten; handhaving; uitvoering van het Besluit Erfgoedwet Archeologie (BEa); financiële ondersteuning, begeleiding en opleiding van vrijwilligers; participatie in hoger onderwijs; capaciteitsopbouw in het buitenland; uitvoering van Internationaal Cultuurbeleid en het beheer van Nederlandse scheepswrakken in den vreemde. De RCE heeft voor genoemde taken elf fte en ca. anderhalf miljoen euro tot zijn beschikking. De RCE graaft zelf op in het kader van zijn beheerstaken, en heeft daarom een gecertificeerd archeologisch duikteam, het enige in Nederland, maar is niet actief op de archeologische markt;
3. De *rijksoverheid* heeft een (complexe) rol in het bestel: eigenaar, beheerder, vergunningverlener en/of initiatiefnemer. Rijkswaterstaat (RWS) is daarbij een sleutelspeler, die zijn rol goed oppakt en daarmee een belangrijke rol vervult als opdrachtgever voor onderzoek onderwater door de markt. De rol van de RCE werd reeds hierboven benoemd. Maar ook andere ministeries - zoals het ministerie van Defensie - zijn belangrijk in het beheer van cultureel erfgoed onderwater dat staatseigendom is, of zich bevindt in waterbodems in rijksbezit;
4. Onderzoek in opdracht van publieke of private initiatiefnemers wordt uitgevoerd door *archeologische bedrijven*. In de archeologie onderwater doet zich hier echter een stevig knelpunt voor (zie onder). De bedrijven zijn gecertificeerd en gehouden aan de normen van de beroepsgroep zoals vastgelegd in de KNA;
5. De Erfgoedwet maakt duidelijk dat *provincies*, als eigenaar, de verantwoordelijkheid hebben voor beheer en opslag van archeologische vondsten en de bijbehorende documentatie. Voor vondsten die buiten gemeentelijk ingedeeld gebied worden opgegraven, houdt het rijk een Nationaal Scheepsarcheologisch Depot (NSD) in stand dat zich in Lelystad bevindt. Grote scheepsvondsten kunnen op verzoek van de provincies worden toegewezen aan dit depot. Provincies hebben als vergunningverlener ook bevoegdheden

in het kader van ontgrondingen. Onduidelijk is of alle provincies deze bevoegdheid voldoende inzetten als het gaat om het stellen van archeologische voorwaarden bij (grootschalige) delfstofwinning op waterbodems;

6. Nederland heeft een rijk *museumlandschap* en een deel ervan richt zich nadrukkelijk op voorwerpen en vondsten met een maritieme herkomst (zoals museum Batavialand dat tevens fungeert als bovengenoemd NSD). Al naar gelang omvang en budget richten ze zich niet alleen op het publiek maar doen ze ook onderzoek naar de collectie om de instandhouding ervan en het publiek gebruik te versterken. Een mooi voorbeeld is de vormgeving in themapark Archeon van het onderzoek, de reconstructie en presentatie van de Romeinse schepen uit Zwammerdam die daar in de jaren zeventig zijn opgegraven. Op dit moment kan het publiek dit proces ter plekke volgen. Gedreven professionals maar ook vele vrijwilligers werken eraan;
7. Duikende *vrijwilligers* in de archeologie vormen de ogen en oren van het systeem. Hun meldingen zijn essentieel voor een goede zorg van de resten onderwater. Uitgangspunt daarbij is echter wel dat het onderzoek zich beperkt tot het documenteren van de resten en dat er geen objecten van of uit de waterbodem mee worden genomen. Met een ontheffing van de kant van het rijk is het voor hen sinds 2024 mogelijk om meer intensief onderzoek te doen mits de vrijwilligers werken in verenigingsverband. Jammer is dat de Arbo-wetgeving het onmogelijk maakt dat professionals en vrijwilligers onderwater samen optrekken. Het werk van vrijwilligers is daarnaast waardevol als het gaat om vondst-verwerking, archiefonderzoek en de uitwerking van vondstmateriaal in depots;
8. Tot slot moeten hier de *kennisinstellingen* genoemd worden die zich met wetenschappelijk onderzoek en onderwijs bezighouden als het gaat om cultureel erfgoed onderwater (Universiteit Leiden en Hogeschool Saxion). Sommige kennis-instituten zoals TNO, NIOZ en Waddenacademie rekenen de studie van cultureel erfgoed weliswaar niet tot hun kerntaken maar doen voor de erfgoedzorg relevant onderzoek naar waterbodems. Een nadere verkenning van gedeelde (onderzoeks)belangen ligt voor de hand. In het onderwijs vormen ARBO-regels een belemmering. Zo wordt aan de Universiteit Leiden sinds een aantal jaren archeologie onderwater en maritiem erfgoedbeheer onderwezen maar voor veldwerk is men genoodzaakt naar Duitsland uit te wijken.

3.2 De mens als verstoorder: ruimtelijke ingrepen

De omgang met het cultureel erfgoed onderwater is, zoals ook op het land, gestoeld op de uitgangspunten van het Verdrag van Valletta (1992). In het verdrag wordt gesteld dat archeologisch erfgoed kwetsbaar en eindig is en bij voorkeur voor toekomstige generaties in situ, in de bodem, moet worden behouden. Daar waar dat niet mogelijk is, moet het zorgvuldig worden onderzocht en gedocumenteerd (behoud ex situ). Over het onderzoek moet worden gerapporteerd. In Nederland is in de uitwerking van het verdrag ervoor gekozen om de omgang met archeologische erfgoed stevig te verankeren in het gemeentelijk proces van ruimtelijke ordening. In de meeste gevallen leggen gemeenten als onderdeel van een omgevingsvergunning verplichtingen aan initiatiefnemers op in het kader van behoud of onderzoek van archeologische resten voorafgaand aan bouwwerkzaamheden. Deze werkwijze voldoet voor de archeologie op het land en in toenemende mate ook onderwater. Immers, ook onderwater vinden steeds meer activiteiten plaats die vergunningplichtig zijn, zoals de winning van grondstoffen, de aanleg van windparken, het baggeren van vaargeulen en de aanleg van aquacultuur. In veel gevallen verleent het rijk voor deze ingrepen een vergunning met archeologische voorwaarden, omdat deze activiteiten vaak buiten gemeentelijk en provinciaal ingedeeld gebied plaatsvinden. Daar waar de wateren wel gemeentelijk zijn ingedeeld, zoals de Waddenzee, Zeeuwse wateren, IJsselmeer en Markermeer, zijn gemeenten aan zet. Ze moeten er voor zorgen dat het archeologische belang wordt meegewogen bij ruimtelijke ontwikkelingen onderwater. Dit gebeurt nog te weinig door een gebrek aan kennis en capaciteit.

Een mooi voorbeeld van een goede integratie van de zorg voor de archeologie onderwater en een ruimtelijke ingreep is de aanleg van Maasvlakte 2. Hier heeft het Havenbedrijf - als opdrachtgever en financier, in 2011, in samenwerking met de RCE en gemeente Rotterdam, uitvoerig onderzoek laten doen naar verdronken resten uit de midden-steentijd. Dit onderzoek heeft geleid tot een goed beeld van de bewoning van de Noordzeevlakte voordat deze omstreeks 6000 voor Christus als gevolg van een stijgende zeespiegel verdronk. De verworven inzichten worden tot op de dag van vandaag benut in de advisering bij de aanleg van windparken op de Noordzee (afb. 3). Een ander voorbeeld is het onderzoek en de berging van de IJsselkogge bij Kampen in 2016. Dit wrak is in opdracht van RWS onderzocht en uiteindelijk in zijn totaliteit gelicht om vervolgens op kosten van RWS geconserveerd te worden.

Zonder uitputtend te zijn kunnen hier de gemeentes Texel, Rotterdam, Súdwest-Fryslân en enkele gemeenten in Zeeland worden genoemd die in de laatste jaren een beleidsplan hebben opgesteld waarin archeologie onderwater expliciet genoemd wordt. Bijzonder is het initiatief van de Walcherse Archeologische

Afb. 3. Een windmolenpark in de Noordzee

Dienst en de provincie Zeeland waar het erfgoedbeleid binnen de kaders van de ruimtelijk ordening verbonden wordt met onderzoek op het gebied van de vele verdronken dorpen en stadjes in de Zeeuwse Delta. Bij het zoeken naar vondsten van een Romeinse haven op het strand van Vrouwenpolder worden actief vrijwilligers ingeschakeld.

Er zijn ook voorbeelden te geven waar het niet gelukt is om de archeologie een goede plek in het ruimtelijke proces te geven. Eén voorbeeld moet volstaan: bij een zandwinlocatie bij het Gelderse Dreumel waren zo'n vijftien jaar geleden van de kant van de provincie geen eisen gesteld aan een archeologische begeleiding van de werkzaamheden. Uiteindelijk werden tijdens de zandwinning echter meer dan twintig (delen van) wrakken door vrijwilligers geborgen. Inmiddels heeft de provincie Gelderland fors financieel geïnvesteerd om de vondsten te onderzoeken en te conserveren.

Op het land is in de laatste tientallen jaren een flinke groep van archeologische bedrijven ontstaan die uitvoering geven aan het gravende onderzoek dat verplicht is gesteld door gemeenten en betaald wordt door initiatiefnemers. Dat is voor de archeologie onderwater niet het geval. De reden is simpel: de opdrachten zijn te klein en te weinig omvangrijk in relatie tot de grote investeringen die door een bedrijf moeten worden gedaan om duikend veldwerk aan te kunnen bieden. De achterblijvende aandacht van gemeenten en provincies voor beleidsvorming en uitvoering op het vlak van de archeologie van waterbodems heeft dit ook niet bevorderd. Het leeuwendeel van het uitvoerende onderzoek onderwater wordt gefinancierd door grote spelers zoals RWS, RvO, Tennet, RCE en enkele delfstofwinningsbedrijven. De scheve verhoudingen tussen de archeologie op landbodems en op waterbodems komen goed tot uitdrukking in enkele cijfers. In 2024 werden in het archeologisch kennissysteem Archis 5250 onderzoekmeldingen voor landbodems geregistreerd en maar 35 voor waterbodems. Het grootste deel hiervan betreft bovendien geen opgraving, maar inventariserend onderzoek, waarbij de waterbodem met sonarapparatuur of duikinspecties in kaart wordt gebracht. Het verschil is ook zichtbaar in de bemensing: in het actorregister van de Nederlandse archeologie (stand eind 2023) zijn 442 senior KNA-archeologen landbodems enerzijds en 22 senior KNA-archeologen waterbodems en 15 senior KNA-onderwater-archeologen (duikend) anderzijds geregistreerd. Er is op dit moment slechts één bedrijf dat een certificaat heeft om opgravingen

onderwater uit te voeren, maar kan dat uitsluitend doen in combinatie met andere (ondersteunende) bedrijven. Voor inventariserend onderzoek is de situatie gunstiger: drie bedrijven hebben een certificaat voor het uitvoeren van dit type onderzoek.

3.3 De mens als verstoorder: schatgraverij

Het behoud van het cultureel erfgoed onderwater staat niet alleen onder druk van de steeds maar omvangrijker wordende ruimtelijke ingrepen op het water. De gevolgen van schatgraverij, de BZN 17 is een voorbeeld, moeten niet onderschat worden. Het is ook niet het enige voorbeeld: illegale opgravingen zijn ook bekend van het Zwavelwrak in de Waddenzee en van wrakken in het Oostvoornsemeer. Het is vast het topje van de spreekwoordelijke ijsberg. Opsporing en handhaving vormt een probleem. Overtredingen van het opgraafverbod – een misdrijf -worden nog altijd niet of nauwelijks bestraft. In de afgelopen jaren is capaciteit bij de IOE wel vergroot, zijn afspraken gemaakt met de Kustwacht (MIK) en zijn agenderende gesprekken gevoerd met politie, douane en OM. Tevens is in de afgelopen jaren vooruitgang geboekt in het ontwikkelen van satellietmonitoring en het forensisch markeren van metalen objecten onderwater. Bij de IOE en de RCE ontbreekt echter het budget om deze technieken en de opvolging ervan breed in te zetten.

3.4 De natuur als verstoorder

De effecten van het menselijk handelen op het cultureel erfgoed onderwater zijn groot maar de omgang ermee is, zoals we hierboven hebben gezien, wettelijk vastgelegd. Dat is echter anders als het gaat om de erosie van cultureel erfgoed onderwater dat niet of niet direct op het conto van ingrepen van de mens is te schrijven. Gesproken wordt over de ‘natuur als verstoorder’. Door uiteenlopende, waaronder overigens ook indirect menselijke, oorzaken veranderen zee- en rivierstromingen van richting en kracht. Daardoor worden sommige delen van de waterbodem door erosie verdiept, en komen vindplaatsen aan het oppervlak te liggen. Andere plekken worden door sedimentatie juist verhoogd waardoor vindplaatsen worden afgedekt. In juridische zin is niemand verantwoordelijk voor het beheer, behoud van en onderzoek naar het erfgoed dat hierbij op natuurlijke wijze vrijspoelt en verdwijnt. In praktische zin vervult de rijksoverheid met wisselende middelen al sinds de jaren tachtig een rol om natuurlijke erosie te monitoren en waar mogelijk verdere degradatie te beperken. Formeel is de

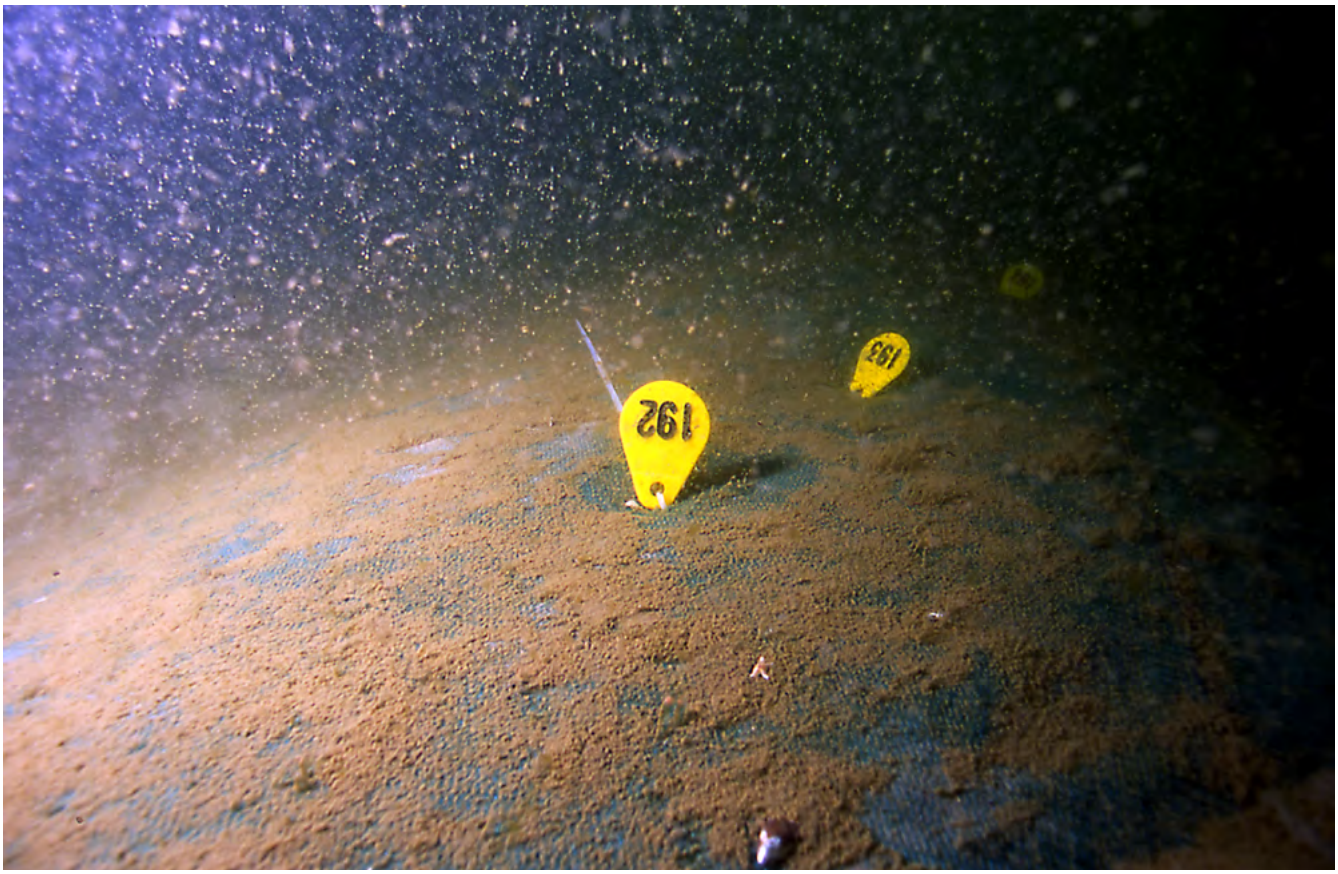

Afb. 4. Steigergaas waarmee wrakken worden afgedekt. Sediment wordt afgezet onder het gaas dat voorkomt dat zand weer wegspoelt. Op deze manier wordt het onderliggende scheepswrak door een zandpakket beschermd tegen natuurlijke erosie.

verantwoordelijkheid voor het beschermen van cultureel erfgoed onderwater tegen natuurlijke degradatie niet belegd. Het bestel is immers gestoeld op een integratie van het archeologisch belang in de ruimtelijke ordening en het de-verstoorder-betaalt-principe: in het geval van natuurlijke aantasting zijn beide niet aan de orde.

In de afgelopen twee decennia heeft de RCE met Europese subsidies een aantal projecten uitgevoerd om de bedreigingen voor het cultureel erfgoed onderwater in beeld te brengen (MoSS, Bacpoles, MACHU, WreckProtect en SASMAP). Ook zijn er betere methoden en technieken ontwikkeld om vindplaatsen op verval te monitoren en bedreigingen tegen te gaan. Succesvol is de toepassing van een door de RCE ontwikkelde techniek om wrakken af te dekken met steigergaas dat als vanzelf sediment invangt (afb. 4). Deze vindt vooral toepassing op archeologische rijksmonumenten onderwater waar de RCE een instandhoudingsplicht voelt. Als het om andere locaties met waardevol cultureel erfgoed onderwater gaat, wordt door betrokken overheden vaak op ad hoc basis gewogen wat er moet gebeuren. In een enkel geval komt het dan tot onderzoek van de kant van de RCE, meestal niet. Zo is een waardevol oorlogschip uit de zestiende eeuw in de Westerschelde bij het Zeeuwse Ritthem in 2024 door erosie verloren gegaan als gevolg van erosie van de zeebodem door het jarenlange uitbaggeren van de vaargeul van de Westerschelde. Gemeente, provincie en rijk waren niet in staat om geld, tijd en capaciteit te regelen om het wrak te onderzoeken. Hetzelfde gold voor een zestiende-eeuws scheepje op het strand van Vlieland. Het zijn twee voorbeelden waaruit blijkt dat ondanks hulp van de kant van de RCE de meeste provincies en gemeenten geen structureel beleid voeren als het gaat om de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater. Hier ligt een belangrijke opgave.

3.5 Erfgoed in internationale wateren

Hierboven is uitsluitend gesproken over cultureel erfgoed onderwater in gebieden waar Nederland jurisdictie heeft. Voor Nederland belangrijk erfgoed ligt ook buiten haar territoriale wateren (inclusief de Exclusieve Economische Zone). In dat verband is het *UNESCO Verdrag inzake de bescherming van het cultureel erfgoed onderwater* (2001) van belang om de internationale zorg voor het cultureel erfgoed onderwater te reguleren. In 2016 heeft het kabinet besloten tot ratificatie ervan maar daar is het tot op heden vanwege capaciteitsgebrek niet van gekomen. Zonder ratificatie is het voor Nederland niet mogelijk om mee te praten over verdragsaanpassingen, deel te nemen aan de *Scientific Advisory Body* (STAB) en te participeren in internationale uitwisseling van informatie en samenwerking in het kader van deze conventie. Dit is van belang voor de bescherming van het cultureel erfgoed onderwater bij de Nederlandse eilanden in de Caraïben, waar dit erfgoed vanwege het duiktoerisme ook een financieel-economisch belang vertegenwoordigt. Internationale Nederlandse invloed wordt nu alleen uitgeoefend door middel van het lidmaatschap van een gremium zoals ICOMOS-ICUCH.

Invloed op de zorg voor specifieke wrakken in wateren buiten Nederland heeft Nederland op basis van de soevereiniteits- en eigendomsclaim op schepen van de Admiraliteit, WIC, VOC en de Marine. De ministeries van Defensie, Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken en OCW werken nauw samen in de zogeheten wrakkencommissie om deze claims uit te oefenen.

Van een andere orde zijn de doelen zoals gesteld binnen het programma Internationaal Erfgoed (ICB) van OCW/RCE, een samenwerking met 23 landen waarmee Nederland erfgoed, waaronder cultureel erfgoed onderwater, deelt. Dit programma richt zich op de ‘zachtere kanten’ van de erfgoedzorg zoals training, advies en kennisdeling.

4 Wat kunnen we doen?

Hierboven is een schets gegeven hoe op dit moment de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater vorm krijgt. Meer of minder expliciet zijn daarbij een aantal problemen van uiteenlopende orde benoemd: een onvoldoende verankering van de zorg in het ruimtelijk beleid en uitvoering van provincies en gemeenten, een grote rol voor het rijk (bij afwezigheid van initiatieven van andere overheden), onvoldoende uitvraag van archeologisch onderzoek onderwater, en daarmee onvoldoende ontplooiing van initiatieven vanuit archeologische marktpartijen, natuurlijke erosie, illegale opgravingen, gebrek aan handhaving, gebrek aan capaciteit en budget en – vooral, gebrek aan samenwerking. Maar er zijn ook aanknopingspunten voor verbetering genoemd. Er worden er hier negen genoemd:

1. Een betere verankering van de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater in het *ruimtelijk beleid* van alle overheden. Dit vergt kennis, kunde en capaciteit bij gemeenten en provincies en het besef van het belang van deze wettelijke taak. Structurele samenwerking tussen overheden is hierbij essentieel, gelet op de omvang van de opgave en de gevraagde kennis en expertise;
2. Genoemde *samenwerking* tussen gemeenten, provincie en rijk zou in eerste instantie vooral vorm moeten krijgen in die gebieden waar het cultureel erfgoed onderwater onder grote druk staat, zoals in de Waddenzee en de Zeeuwse Delta. Hier is sprake van omvangrijke resten die in veelal goed staat verkeren, maar ook van een grote natuurlijke dynamiek waardoor veel erfgoed vrij- en wegspoelt. Het is hier logisch om te werken met in de regio gevestigde teams, zichtbaar en aanspreekbaar voor zowel overheden, initiatiefnemers als vrijwilligers;
3. Via een betere verankering van de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater in gemeentelijk en provinciaal beleid en via een goede uitvoering ervan (bij voorkeur in regionale samenwerking) mogen we verwachten dat *de vraag* naar archeologisch onderzoek onderwater toeneemt. Gevolgd moet worden of dit een zodanig effect heeft dat bedrijven structureel kunnen investeren in deze vorm van onderzoek. Daarbij kan gedacht worden aan het creëren van een vliegwielconstructie via een publiek (RCE)-private samenwerking in één of meerdere langjarige (veld)projecten;
4. Het is duidelijk dat sprake is van onvoldoende *financiering* van het beheer van en onderzoek naar cultureel erfgoed onderwater. Daar waar het onderdeel uitmaakt van grote vergunningplichtige activiteiten is het meestal goed geregeld maar soms zullen de kosten zo hoog zijn dat ze alleen te dragen zijn door grote ontwikkelaars (waaronder overheden). Daar waar sprake is van natuurlijke erosie beschikt eigenlijk alleen de RCE over een relatief bescheiden werkbudget om handelend op te treden. Overigens moeten bij dit pleidooi voor meer budget kanttekeningen geplaatst worden. Immers, behoud in situ is het streven (wat overigens ook geld kost als resten dreigen vrij te spoelen). Opgravingen onderwater zijn daarnaast relatief duur, ook door de vaak omvangrijke kosten voor conservering. Tevens vraagt gravend onderzoek onderwater en de uitwerking ervan om veel kennis, expertise en capaciteit die niet onmiddellijk opschaalbaar is en geleidelijk moet worden opgebouwd;
5. Het is duidelijk dat roof van objecten van de zeebodem niet alleen iets van vroeger is. De vernietiging van publiek bezit wordt soms zelfs gerechtvaardigd door een beroep op verondersteld eeuwenoude ‘rechten’ op strandjutterij. Versterking van *toezicht en handhaving* is nodig. Het gaat daarbij niet alleen om een uitbreiding van capaciteit maar ook om meer financiële slagkracht om bijvoorbeeld satellietmonitoring en forensic marking te versterken en de samenwerking tussen RCE, IOE, opsporingsdiensten en justitie te verstevigen;
6. Tot op heden zijn er slechts elf vindplaatsen onderwater aangewezen als *rijksmonument*. Gezien het groot aantal objecten onderwater vormen deze geen representatief beeld. Tevens moet het beheer van bestaande en nieuwe monumenten worden gestructureerd en geïntensiveerd. Dit betekent dat voor ieder rijksmonument een managementplan moet worden opgesteld. Dat is nu nog niet het geval;
7. De mogelijkheden voor *samenwerking* onderwater tussen professionals enerzijds en studenten en vrijwilligers anderzijds wordt vrijwel onmogelijk gemaakt door Arbo-wetgeving rondom arbeid onder overdruk. Er kan dus ter plekke geen informatie- en kennisoverdracht plaatsvinden. Dit kan en moet makkelijker. Inmiddels wordt in overleg met de universiteiten en de Stichting Werken Onder Druk gewerkt aan een brevet *Scientific Diver* (Duikarbeid A30s). Van belang daarbij is hoe de nieuwe regels uitwerken voor duikende vrijwilligers die met een ontheffing (kleinschalig) onderzoek doen. Een voor hen werkbare procedure is van belang om hun bijdrage aan de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater uit te bouwen en de samenwerking tussen professional en vrijwilliger te versterken;
8. De ervaring leert dat er regelmatig sprake is van de ontdekking van belangrijke vrijspoelende resten onderwater waarvoor op voorhand voor onderzoek meestal geen financiering is. Hier zou een *fonds* voor het uitvoeren van onderwateropgravingen uitkomst bieden. De besteding zou gebaseerd moeten zijn op een agenda die gebaseerd is op een nationale consultatie van betrokken overheden, kennisinstellingen en bedrijven. Gedacht wordt aan een fonds dat jaarlijks gevuld wordt met € 1,5 tot 2 miljoen, voor grote opgravingen, waarbij op basis van een meerjarige onderzoeksprogrammering keuzes worden gemaakt. Een dergelijk fonds maakt het niet alleen mogelijk onderzoek te doen waar dat anders achterwege zou blijven maar zou ook een stimulans zijn voor capaciteitsopbouw, de versterking van de markt en de uitbouw van de relatie

Afb. 5. Onderzoek aan het schip De Rooswijk voor de kust van Engeland. Ook duikers van de RCE hebben aan dit onderzoek meegewerkt.

tussen professionals en vrijwilligers. Zo'n fonds heeft vroeger bestaan voor opgravingen in het buitenland. De opgraving voor de Engelse kust van het VOC-schip Rooswijk (1740) is op deze wijze gefinancierd (afb. 5);

9. Zoals gezegd werkt Nederland in het kader van het *ICB beleid* succesvol samen met een groot aantal landen op maritiem vlak. De relaties die daarbij worden opgebouwd zijn vaak van doorslaggevend belang bij het veiligstellen van Nederlands erfgoed elders.
   Ratificatie van het *UNESCO Verdrag inzake de bescherming van het cultureel erfgoed onderwater (2001)* zou grote betekenis hebben voor de bescherming van Nederlands cultureel erfgoed onderwater buiten Nederlandse wateren. Het biedt bovendien een goede basis voor samenwerking met een groot aantal kuststaten waar Nederlandse scheepswrakken liggen.
   In de optelsom van verbeteringen is een meer of mindere expliciete vraag naar een versterking van kennis en expertise zichtbaar, bij alle stakeholders. Deze geleidelijke *capaciteits-opbouw* verdient aandacht van de kant van het hoger onderwijs, post-academisch onderwijs en de RCE.

5 De toekomst: drie scenario's

In de vorige paragraaf zijn tien mogelijkheden tot verbetering genoemd. De grootste gemene deler wordt gevormd door de combinatie van een versterkte inzet op budget, capaciteit én samenwerking. Meer geld geldt hier niet als dé oplossing maar het vormt wel een belangrijk vliegwiel om te komen tot een meer volwassen zorg voor het cultureel erfgoed onderwater. Het biedt de mogelijkheid aan overheden en initiatiefnemers om hun rol beter op te pakken, nu nog ontbrekende kennis, kunde en capaciteit op te bouwen en bedrijven kansen te geven zich in een groeiende markt te begeven.

Daar waar meer geld gezien moet worden als stimulans is meer samenwerking een noodzakelijke voorwaarde, bijvoorbeeld op het niveau van ministeries, zoals bij de omgang met oorlogswrakken en tussen de diverse kennisinstituten die zich met onderzoek van de zee/zeebodem bezig houden, maar vooral tussen gemeenten in een regio en de betreffende provincie. Daar waar op gemeentelijk niveau of in regioverband beleid en uitvoering van de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater goed is vormgegeven, en daadwerkelijk een plek heeft gekregen in de ruimtelijke ordening, kan de RCE een ondersteunende rol vervullen. Voor de RCE zou daarnaast dan vooral een rol weggelegd zijn op (inter)nationaal vlak.

Voor een toekomstige invulling van de combinatie van budget, capaciteit en samenwerking voor de maritieme archeologie kunnen drie toekomstscenario's worden geschetst. Bij de gehanteerde bedragen is een bandbreedte aangegeven die op basis van concrete keuzes nader uitgewerkt dient te worden.

Scenario 1: Een voortzetting van de huidige situatie

Wat?
Dit is een scenario van instandhouding van de huidige praktijk, waarin sommige gemeenten en provincies hun rol serieus oppakken en uitbouwen, maar een groot aantal daar niet in slagen; waarin het rijk (in de rol van beheerder, eigenaar, bevoegd gezag) en grote initiatiefnemers veelal hun verplichtingen positief invullen en waarin de RCE, voortbouwend op twee maritieme programma's (2010-2022), een structurele kernfunctie vervult op het gebied van bescherming, behoud, advisering en onderzoek (zie boven).

Voordelen
Budgetneutraal.

Nadelen
Belangrijk cultureel erfgoed onderwater verdwijnt ongezien omdat in veel gevallen omgevingsvergunningen geen voorwaarden met betrekking tot archeologisch onderzoek zullen omvatten, omdat natuurlijke erosie nog steeds ongehinderd zijn werk kan doen en omdat roof grotendeels onbestraft blijft. Er blijven onevenredig veel verantwoordelijkheden op de schouders van het rijk liggen. In de uitvoering ontstaan geen nieuwe mogelijkheden tot een betere taakuitvoering en samenwerking. De band tussen professionals en vrijwilligers kan niet worden aangehaald.

Scenario 2: Investeren op quick wins

Wat?
Het betreft hier een optimalisering van de huidige inzet via laagdrempelige verbetermogelijkheden die een relatief groot effect op de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater kunnen hebben. Te denken valt aan de volgende maatregelen:

a. maak afspraken tussen ministeries over gezamenlijk effectief beheer van cultureel erfgoed onderwater;
b. intensiveer het beheer van het cultureel erfgoed onderwater om beter inzicht in de voorraad te krijgen waarbij ook ruimte ontstaat om periodiek 1 a 2 extra rijksmonumenten aan te wijzen en te beheren;
c. investeer in de vormgeving van beleid en uitvoering bij voor het cultureel erfgoed onderwater belangrijke gemeenten en provincies. Het stimuleren van samenwerkingsverbanden kan hierbij behulpzaam zijn;
d. investeer in de samenwerking met de vrijwilligers door hun activiteiten om het cultureel erfgoed onderwater in kaart te brengen te ondersteunen. Dit kan door een verhoging van het budget voor de subsidieregeling 13 Provinciën en in meer contactmomenten;
e. maak duikarbeid in professioneel verband ook mogelijk voor studenten en vrijwilligers;
h. investeer in versterking van de handhavingsketen.

Voordelen
De quick wins bieden een aanpak voor een reeks van nijpende en urgente problemen. Het zal de samenwerking tussen vele partijen vergemakkelijken.

Nadelen
Het vraagt om een (grotendeels structurele) investering van de kant van het rijk. Er wordt geen oplossing geboden voor natuurlijke erosie van cultureel erfgoed onderwater en het is slechts een eerste, kleine stap in het in positie brengen van gemeenten en provincies. De beoogde vliegwielwerking, zie boven, zal waarschijnlijk niet op gang komen.

Kosten
Structureel € 650.000-€ 1.600.000

Scenario 3: Investeren in duurzame oplossingen

Wat?
Scenario 3 betreft een verregaande versterking via grote, grotendeels structurele, financiering, zodat enerzijds de andere overheden in staat worden gesteld om hun rol in het stelsel concreet invulling te geven en anderzijds de RCE zijn taak om het meest belangrijke cultureel erfgoed onderwater te kunnen beheren en beschermen beter kan waar maken. Hiermee wordt de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater daadwerkelijk een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Naast de acties genoemd onder scenario 2, bevat dit scenario:
a. het opzetten van regioteams (zie boven voor dit concept), in eerste instantie voor de Zuidwestelijke delta en de Waddenzee. Het rijk zal hierin de eerste jaren een voortrekkersrol spelen, zodat gemeenten en provincies in hun rol kunnen groeien;
b. ratificatie van de UNESCO Conventie 2001;
c. een aanvulling van het rijksmonumentenbestand met 5-10 monumenten onderwater in vijf jaar tijd, om zodoende toe te werken naar een representatiever monumentenbestand; en
e. de vorming van een fonds voor het veiligstellen van archeologische resten onderwater die door natuurlijke erosie worden bedreigd of omdat het toevalsvondsten betreft. En tevens: het fonds kan ook worden ingezet ter ondersteuning van beleidsvorming van gemeenten en provincies om de achterstand ten opzicht van de landarcheologie in te halen.

Voordelen
Dit scenario leidt tot de gewenste vliegwielwerking omdat de zorg van de kant van alle overheden voor het cultureel erfgoed onderwater in de ruimtelijke ordening structureel en afdoende is belegd. Op basis van vooraf geformuleerde wegingskaders kan structureel geïnvesteerd worden in behoud in situ en in behoud ex situ, ook als er geen verstoorder is die betaalt. Een forse investering in budget, kennis, kunde en capaciteit vergemakkelijkt de samenwerking op de werkvloer, en maakt het voor marktpartijen interessanter om te investeren. Het geeft inhoud aan de gedachte dat de zorg voor het cultureel erfgoed onderwater niet alleen een gedeelde zorg is maar ook een gedeeld genoegen van ontdekking, verwondering, beleving en kennisvermeerdering.

Nadelen
Dit vraagt om een forse financiële investering van de kant van het rijk. Als het gaat om de vormgeving van regioteams kan het rijk een aanjagende rol vervullen maar ligt er ook een verantwoordelijkheid voor wat betreft financiering, vanuit provincies en gemeenten.

Kosten
Structureel: € 2.450.000-€ 4.100.000
Incidenteel: € 700.000-€ 1.400.000

Bronnen en verder lezen

Digitale bronnen

Archeologische kwaliteitszorg (Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie): https://www.sikb.nl/archeologie

Archis: https://archis.cultureelerfgoed.nl/authenticatie/inloggen

Besluit Erfgoedwet Archeologie 2024 (Bea): https://wetten.overheid.nl/BWBR0037866/2024-04-01

Certificering: https://www.sikb.nl/archeologie/certificeren-en-registratie/certificaathouders

Erfgoedcirkel (effecten interactie professional-publiek): https://www.researchgate.net/figure/The-Heritage-cycle-Thurley-2005_fig1_334024601

ICB: https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/maritiem-erfgoed/maritiem-erfgoed-internationaal en https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2024/01/24/internationaal-cultuurbeleid-2025-2028

Machu: https://english.cultureelerfgoed.nl/topics/maritime-heritage/machu

Onderwijs Universiteit Leiden: https://archeologieonline.nl/artikelen/maritiem-archeoloog-martijn-manders-benoemd-tot-hoogleraar-onderwaterarcheologie

https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/maritiem-erfgoed/opleidingen/veldschool-scheepsarcheologie

https://www.leidenarchaeologyblog.nl/articles/underwater-archaeology-field-schools-in-germany

Regionale verschillen: https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2023/03/27/elke-regio-telt-een-nieuwe-aanpak-van-verschillen-tussen-regios

Ritthem: https://www.omroepzeeland.nl/nieuws/10368683/scheepswrak-bij-ritthem-ten-dode-opgeschreven-video

Rooswijk: https://english.cultureelerfgoed.nl/topics/m/maritime-heritage/rooswijk1740

Sasmap: https://maritime-spatial-planning.ec.europa.eu/practices/sasmap-guideline-manual-1-2

Satellietmonitoring: https://swzmaritime.nl/news/2022/11/10/satellites-to-protect-dutch-shipwreck-sites-from-looting/

Unesco 2021: https://historiek.net/nederland-gaat-cultureel-erfgoed-onder-water-beschermen/59203/

Valletta: https://coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention

Vlieland: https://chv-vlieland.nl/projecten/wrakje-westerveld.html

Voeding in kustgebied: https://www.nemokennislink.nl/publicaties/prehistorische-kustbewoner-at-knollen-en-geroosterd-wild-zwijn/

Waardestelling: https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2022/12/19/protocollen

(Nederlandse) wrakkentelling internationaal: https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2021/01/01/wrakkentelling

Zeeuwse verdronken dorpen: https://www.zeeuwseankers.nl/verhaal/verdronken-dorpen

Literatuur

Klooster, P. 2021: Speurwerk bij Moordhuizen. Inventarisatie van de ontwikkelingen die hebben geleid tot de situatie rond archeologie bij de zandwinning Over de Maas in de gemeente West Maas en Waal, provincie Gelderland. Delft.

Manders, M. 2017a: *UNESCO Foundation Course in the Caribbean. Underwater Cultural Heritage Management St. Eustatius 2014*, Cultural Heritage Agency of the Netherlands, Amersfoort.

Manders, M. 2017b: *Preserving a layered history of the Western Wadden Sea: managing an underwater cultural heritage resource,* dissertation at Leiden University https://hdl.handle.net/1887/58544.

Manders, M. 2023: *Onbekend maar zeer bemind. De noodzaak van onderwaterarcheologie en het onderzoek van maritiem erfgoed voor onze kennis- en identiteitsvorming, oratie uitgesproken bij aanvaarden ambt als bijzonder hoogleraar aan de universiteit Leiden.*

SIKB 2024: *Jaarrapportage 2023 Kwaliteitsverklaringen met blijvende waarde, Functioneren privaat deel stelsel kwaliteitsborging certificatie-schema archeologie SIKB* (BRL SIKB 4000), Gouda.

Timmerman, L. & M. Honshorst 2025: *Verkenning naar de mogelijkheden voor een betere samenwerking tussen het rijk, de provincie en drie gemeenten in het Noord-Hollandse Waddenkustgebied op het valk van de (onderwater) archeologie*, Alkmaar.

Vos, Arent 2009: Wrak Ritthem, een onverwacht oud scheepswrak in de Westerschelde, *Rapportage Archeologische Monumentenzorg (RAM)* 174, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Waldus, Wouter 2019: *De IJsselkogge. Hanzeverleden boven water*, Matrijs Utrecht.

Bijlage 1 Taken van de RCE

(ca 11 fte en een budget van ca € 1.5 miljoen)

- We adviseren onze rijkspartners zoals Rijkswaterstaat, defensie en staatsbosbeheer over beheer, ruimtelijke plannen en vergunningverlening;
- We verwerven kennis door middel van opgravingen en het uitwisselen van informatie met (inter-)nationale partners, en delen die. Informatie over het cultureel erfgoed onderwater stellen we beschikbaar door middel van de digitale systemen PAN, Archis, MACHU, en MaSS. Al deze systemen zijn beschikbaar voor verschillende doelgroepen en daarop ook aangepast. Daarbuiten wordt op meer traditionele manier informatie gedeeld middels publicaties en voordrachten;
- We beheren het onderwater cultureel erfgoed onderwater in rijkswateren;
- We beheren de rijksmonumenten in de waterbodems en verlenen vergunningen wanneer daar ingrepen moet worden uitgevoerd,
- We hebben een stelselverantwoordelijkheid waarbij het de opgave is om de gemeenten hun verantwoordelijkheid voor archeologie in de waterbodem te laten nemen;
- We hebben als taak om het meest belangrijke cultureel erfgoed onderwater voor onze en de toekomstige Nederlandse samenleving te beschermen;
- We doen de handhaving bij overtredingen (in opdracht van de IOE);
- We houden een depot in stand waar decentrale overheden bij grote scheepsvondsten een beroep op kunnen doen (Nationaal Maritiem Depot in Lelystad);
- We werken samen met vrijwilligers. De RCE heeft cursussen ontwikkeld en voert een subsidieregeling uit – 13 provinciën, waarbij vrijwilligers een voorstel kunnen doen voor een project en waaruit onkostenvergoedingen betaald kunnen worden (2024: 14 projecten gehonoreerd),
- We verlenen ontheffingen voor de certificeringsplicht waterbodems waardoor vrijwilligers, in verenigings- of stichtingsverband, ruimte krijgen om kleinschalig onderzoek te doen en bijvoorbeeld (kleine) objecten van de waterbodem te halen die acuut bedreigd worden (2024: 11 ontheffingen verleend);
- We participeren in hoger onderwijs. Zo is in 2022 een hoogleraar aangesteld aan de Universiteit Leiden om tot capaciteitsvergroting van maritieme en onderwaterarcheologen en erfgoedbeheerders te komen;
- We verzorgen de capaciteitsopbouw binnen de Nederlandse archeologie door het geven van veldpractica. Veldscholen voor archeologische studenten worden georganiseerd in de Flevopolders, bij onderwater projecten van de Rijksdienst en een veldschool in Duitsland. Dit laatste is het gevolg van een wel zeer strikte duikwetgeving die het in Nederland zo goed als onmogelijk maakt om studenten onderwaterarcheologie in de praktijk te onderwijzen.
- We verzorgen capaciteitsopbouw in het kader van beheer Nederlandse scheepswrakken in den vreemde. Hierbij werken we samen met de partnerlanden en de UNESCO;
- We voeren het Internationaal Cultuurbeleid uit waarin diplomatie en cultureel erfgoed beheer hand in hand gaan; en:
- We voeren het beheer van Nederlandse scheepswrakken in den vreemde uit (VOC, WIC, Admiraliteiten en Marine).

Colofon
Cultureel erfgoed onderwater: (naar) een gedeelde zorg

Mei 2025

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
tel. 033 – 421 7 421
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl